

**ЦІННІСНІ ОРІЄНТАЦІЇ ТРЬОХ ПОКОЛІНЬ (ДОСВІД СОЦІОЛОГІЧНОГО
ДОСЛІДЖЕННЯ)**

**ЦЕННОСТНОЙ ОРИЕНТАЦИИ ТРЕХ ПОКОЛЕНИЙ (ОПЫТ
СОЦИОЛОГИЧЕСКОГО ИССЛЕДОВАНИЯ)**

**VALUE ORIENTATIONS OF THREE GENERATIONS (EXPERIENCE OF
SOCIOLOGICAL RESEARCH)**

Стаття присвячена визначенню специфіки ціннісних орієнтацій трьох поколінь українців, які проходили різну соціалізацію у рамках певних історичних умів. Їх аналіз допоможе зрозуміти особливості стратегії поведінки представників різних вікових груп в сучасних умовах.

Статья посвящена определению специфики ценностных ориентаций трех поколений украинцев, которые проходили разную социализацию в рамках определенных исторических условий. Их анализ поможет понять особенности стратегии поведения представителей разных возрастных групп в современных условиях.

The article is devoted to the specific of the valued orientations of three generations of Ukrainians which passed different socialization within the framework of certain historical terms. Their analysis will help to understand the features of strategy of conduct of representatives of the different age-related groups in modern terms.

Ключові слова : ціннісні орієнтації, термінальні цінності, інструментальні цінності, покоління.

Ключевые слова: ценностные ориентации, терминальные ценности, инструментальные ценности, поколение.

Key words: the valued orientations, terminal values, generation.

Проблема цінностей завжди опиняється на перших місцях в перехідні періоди суспільного розвитку. Саме такий час, який характеризується нестабільністю, різкими соціальними зрушеннями, дезорієнтацією і дезідентифікацією особи протягом останніх десятиліть переживає Україна. Усе це знаходить своє вираження в процесі переоцінки цінностей. При цьому слід мати на увазі, що за запереченням старих цінностей ховається заперечення старих форм життя суспільства і особи. Проте різні ціннісні системи обов'язково продовжують співіснувати доти, доки живуть їх носії, що може спричиняти непорозуміння та конфлікти.

Ми живемо в суспільстві, члени якого були включені в різні процеси соціалізації у зв'язку з історичними подіями, які так чи інакше вплинули на їх ціннісні орієнтації, а отже, і на поведінку. Оскільки різні покоління проходили різну соціалізацію у рамках

певних історичних умов, то у них сформувалися відмінні одна від однієї ціннісні орієнтації, що проявляється в повсякденній поведінці (спілкуванні, нормах, поглядах). Тому особливу цікавість представляють порівняльні дослідження ціннісних орієнтацій різних поколінь як носіїв відмінних цінностей, що є метою даної роботи.

Змісту терміну «цінність» приділяло увагу багато вчених, серед яких В.П. Тугарінов, О.Г. Дробницький, В.О. Василенко, С.Ф. Анісімов, Л.М. Архангельський, П.С. Гуревич.

Різні автори надають цінностям як значущості різні сенси і властивості. Проте, не дивлячись на різницю у визначенні самого терміну «цінність», всі вони, тим не менш, згодні, що цінності фіксують єдність, злиття об'єктивного й суб'єктивного, раціонального та емоційного, акцентують увагу на тому, що важливе і необхідне для визначення життя, духовного розвитку кожної окремої людини та людства в цілому.

В даній роботі під цінностями розуміється уявлення суб'єкта (суспільства, групи, людини) про головні і важливі цілі життя, а також про основні засоби досягнення цих цілей. Спрямованість особи на ті або інші цінності характеризує її ціннісні орієнтації, загальні орієнтири поведінки. Ціннісні орієнтації є продуктом соціалізації індивідів, тобто освоєння суспільно-політичних, моральних, естетичних ідеалів і непорушних нормативних вимог, що пред'являються до них як до членів соціальних груп, спільностей і суспільства в цілому.

На сьогодні розроблені і широко застосовуються безліч методик по вивченню цінностей. Найбільш відомими інструментами вивчення цінностей є: тест Дж. Оллпорта, розроблений у рамках психометричної парадигми, який дозволяє виявити профіль конкретної людини по шести цінностям, методика Рокіча (дозволяє вивчити термінальні і інструментальні цінності), опитувальник Ш. Шварца (спрямований на виявлення базових людських цінностей, що представляють універсальні потреби людей).

Перший інструмент вивчення особових цінностей, що отримав досить широке поширення, був розроблений у рамках психометричної парадигми в 1931 р. і перероблений в 1951 р. Дж. Оллпортом.

Тест складається з 45 питань, і для його проведення вимагається близько 20 хвилин. Подібно до інших багатофакторних особових тестів, він дає оцінку по кожному чиннику (цінності). Комбінація оцінок графічно виражається у вигляді профілю ціннісних орієнтацій людини, яка проходить випробування.

В тесті, що був створений Дж. Оллпортом, є багато переваг. Він дозволяє отримати профіль конкретної людини по шести вибраних цінностях. При цьому

досліджуваних не запитують про ці цінності безпосередньо, що підвищує достовірність результатів [1, с. 13]. В той самий час, тест Дж. Оллпорта має певну специфіку, яка помітно обмежує сферу його застосування. Слід зазначити, що методика Дж. Оллпорта дозволяє передусім провести порівняння культур, порівняти представленість ціннісних типів в різних країнах.

Широкої популярності серед дослідників цінностей набув опитувальник, розроблений американським дослідником Мілтоном Рокічем і зазвичай згадуваний як RVS (Rokeach Value Survey). У основі методики М. Рокіча лежить розуміння цінностей як стандартів, критеріїв бажаного, що регулюють дії, судження, вибір, оцінювання, аргументи, раціоналізацію, каузальну атрибуцію (раціональне пояснення причин вчинків) [2, с. 15]. Спочатку М. Рокічем було виділене по 12 термінальних і інструментальних цінностей. Потім кожен список був розширений до 18 цінностей.

Ця методика знайшла своє застосування у ряді країн, піддавшись адаптації до конкретного соціуму. Вітчизняні вчені також використали її у своїх дослідженнях. Так, сьогодні існує ряд методик, при створенні яких автори спиралися на RVS - це методики В. Ядова, А. Готшаускаса, А. Сарапаті та інших. В ході адаптації методики М. Рокіча до вітчизняних реалій змінилося змістовне наповнення цінностей. Крім того, частина цінностей була відкинута (наприклад, «порятунок душі»), а замість викинутих були включені інші цінності («цікава робота»). Нині вітчизняними дослідниками використовується саме адаптована методика М. Рокіча.

У 1987 р. Ш. Шварц запропонував інструментарій під назвою «Ціннісний опитувальник». У ньому було представлено 56 цінностей, які оцінювалися респондентами. Шварц виділив 10 типів цінностей, які класифікуються по двох біполярних осях виміру: відкритість змінам (самостійність, стимуляція) – консерватизм (безпека, конформність, традиції); самопіднесення (влада, досягнення); самотрансцендентність (універсалізм, доброта). Гедонізм пов'язаний як з відкритістю, так і з самопіднесенням [3].

Російські соціологи Мотків О.І. та Огнева Т.А на базі підходу Шварца створили методику «Ціннісні орієнтації», що дозволяє вивчати значущість і реалізацію зовнішніх і внутрішніх цінностей, конфліктність і атрибуцію причин їх здійснення. Підхід Шварца вважається більш прийнятним при кроскультурних дослідженнях, ніж методика М. Рокіча, але для дослідження цінностей усередині якої-небудь соціальної групи він, на нашу думку, не є некоректним.

Саме тому для дослідження особливостей ціннісних орієнтацій різних поколінь нами було обрано адаптовану методику М.Рокіча. Респондентам було запропоновано оцінити за п'ятибальною шкалою 18 термінальних і 18 інструментальних цінностей.

В дослідженні взяли участь 450 мешканців м. Харкова. Звісно, дані опитування не можна екстраполювати на все населення м. Харкова (і тим більше на всю Україну), але можна виявити загальні характеристики ціннісних переваг та їх відмінності між поколіннями.

Оскільки одним із чинників формування та розвитку цінностей є історична епоха, події в житті особистості, які вплинули на її соціалізацію, у нашому дослідженні було виділено три вікові групи (на основі існуючих класифікацій вікових рамок поколінь).

1. Старша вікова група - люди, які народилися до 1954 р. (ядро покоління складають люди від 58 років і старше). Це післявоєнне покоління, покоління «відлиги», так зване, «мовчазне» покоління.

2. Середня вікова когорта – «покоління перехідного періоду». Це люди, які народилися на початку 70-х років, зараз їм за 40 років. Час їх ранньої соціалізації випав на роки пізнього соціалізму і початку перебудови.

3. Молодша вікова група - покоління «перебудови», радикальних реформ, «нового століття», «ринкових стосунків». Це покоління, що народилося на початку 90-х, зараз тільки вступає у фазу активного життя.

У свідомості найстаршої генерації тісно переплетені соціалістичні і ліберальні ідеали. Характерні для неї ціннісні орієнтації сформувались під впливом слабких спроб ліберальних реформ тоталітарної держави (Хрущовська відлига), а пізніше вони зустріли і, загалом, з готовністю прийняли кризу і розпад усієї системи. Для цих людей характерна тяга до прогресу (благополуччя і розвиток всього народу). Вони проходили соціалізацію в рамках індустріального суспільства. Це покоління масової тяги до вищої освіти, бурхливого зростання великих міст і формування міської культури, час вступу в епоху інформаційного суспільства (поява телебачення, перший політ в космос). Відмінною рисою цього покоління на сьогодні є критичний настрій по відношенню до влади і орієнтація на «постматеріалістичні» цінності (комплекс інтелектуальних, естетичних і моральних цінностей), більше тяжіння до традиції, чим до новацій.

Середнє покоління відчуло нову фазу спроб кардинальних реформ (перебудова другої половини 80-х) з її протиріччями і конфліктами цінностей і інтересів, а також з відкриттям нових можливостей. Час їх ранньої соціалізації випав на роки пізнього соціалізму і початок перебудови. Вони досі відчувають себе «дітьми того часу».

Виховані за «залізною завісою», вони не відчували на собі впливу інших країн. Батьківщина для цього покоління - це сім'я, близькі, діти.

Молодша вікова група - покоління радикальних реформ, «нового століття», «ринкових стосунків». Це покоління зараз тільки вступає у фазу активного життя. Основні події їх становлення - це розпад СРСР, часті теракти, нові епідемії. І усе це на тлі найбухливішого розвитку нових інформаційних, комунікаційних, цифрових і біотехнологій. Представники цього покоління наївні і схильні до роботи в команді. Вони прекрасно орієнтуються в комп'ютерних мережах, краще за інших розбираються в моді. Мода - це взагалі їх кредо, а мета життя - отримання задоволення в максимальному розмірі [4].

В проведеному нами дослідженні застосовувався цілеспрямований відбір і кожна вікова група була представлена однаковим числом респондентів. Молодше покоління було представлено людьми віком від 18 до 22 років, середнє – 38-42 років, старше – 58-62 років.

Результати дослідження показали, що для будь-якого віку найбільш значущою серед інших цінностей є здоров'я. Але найбільш важливою цінність «здоров'я» є для старшого покоління.

Сім'я займає вищі позиції, ніж дружба в ціннісній ієрархії середнього і старшого поколінь, а цінність дружби переважає над сімейними цінностями для молоді. Якщо порівнювати значення цінності «любов» для трьох поколінь, то найбільш значущою вона виявилась у середнього покоління.

Найбільше цінують матеріально забезпечене життя сорокарічні. Насамперед це пов'язано з тим, що часто вони вимушені забезпечувати два інших покоління і мають більше можливостей для працевлаштування. В їх ієрархії старшого покоління матеріальне благополуччя займає одну з останніх сходинок. Це можна пояснити тим, що в їх віці власними зусиллями досягти матеріального статку в нашій країні складно, тому вони більш налаштовані на задоволення духовних цінностей. Проте для старшого покоління, незважаючи на вік і, можливо, проблеми зі здоров'ям, важливою є цікава робота, яка дає можливість самореалізації і відчуття затребуваності.

Чим молодше покоління, тим більше воно прагне свободи, незалежності у діях і вчинках. Молоде покоління найбільше налаштоване на розвиток, роботу над собою, фізичне і духовне самовдосконалення, ніж старші покоління.

При розгляді пріоритетів в ціннісних орієнтаціях в залежності від статі, виявилось, що молоді хлопці і дівчата мають зовсім відмінну ієрархію цінностей-цілей.

Так, дівчата цінують активне життя, впевненість в собі, гарних друзів і цікаву роботу, хлопці – друзів, свободу, щасливе сімейне життя і життєву мудрість.

Серед сорокарічних як жінки, так і чоловіки найголовнішою цінністю вважають здоров'я. Далі у жінок йдуть «життєва мудрість», «цікава робота», «наявність гарних і вірних друзів», «щасливе сімейне життя». Ціннісна ієрархія чоловіків дещо відрізняється. На перший план вони ставлять «активне діяльне життя», «повноту і емоційну насиченість життя», «щасливе сімейне життя». «Цікава робота» для чоловіків менш важлива, ніж для жінок. Останні в свою чергу не надто прагнуть матеріальної забезпеченості. Для чоловіків це має більше значення і знаходиться на одній позиції із суспільним визнанням.

Для старшого покоління не виявлено значних розбіжностей в ціннісних перевагах у представників різної статі.

Значних відмінностей між ціннісними орієнтаціями молоді із різним рівнем доходу також не виявлено. Єдиною специфікою є більша значущість розваг для тих, у кого дохід є нижчим. Це пов'язано, в першу чергу з тим, що проведення вільного часу часто супроводжується матеріальними витратами. Вищий рівень доходів у молодих людей корелює з більшою зацікавленістю роботою.

Чим вище рівень доходів у сорокарічних і шістдесятирічних, тим нижче вони оцінюють цінність матеріального благополуччя. Особливістю старшого покоління також є висока оцінка цінності «робота», особливо тими, в кого дохід вищий.

Що стосується інструментальних цінностей, то дослідження показало, що чим молодше покоління, тим більше воно орієнтується на індивідуалізм (непримиримість до недоліків в собі та інших, сміливість у відстоюванні своєї думки, своїх поглядів). Старше покоління більш схильне до конформістських цінностей (щастя інших, терпимість до поглядів і думок інших). Старше покоління не цінує сміливість у відстоювання поглядів, в той самий час молодше покоління, навпаки, вважає це одним з головних критеріїв досягнення бажаного успіху.

«Вихованість» молодше та середнє покоління частіше вважає більш важливим за «освіченість». Для найстаршого покоління, навпаки, набагато важливішою є «освіченість», ніж «вихованість». Найстарше покоління більш покладається на освіту, в той час коли молодші можливо розчарувались в ньому і більше цінують інших за добрі манери, особисті якості людини, ніж за її освітній рівень.

Різниця в ієрархії інструментальних цінностей спостерігається тільки у представників чоловічої і жіночої статі наймолодшого покоління. Для молодих людей

більш цінним є незалежність, раціоналізм, тверда воля, для дівчат – старанність, акуратність, вихованість.

Таким чином, зміни, які сталися у суспільному розвитку на протязі останніх сімдесяти років в Україні зробили істотний вплив на формування ціннісних орієнтацій трьох поколінь українців: старшого, середнього, молодшого. Оскільки ці покоління проходили різну соціалізацію у рамках певних історичних умов, то у них сформувалися відмінні одна від одної системи ціннісних орієнтацій, що проявляється в повсякденній поведінці (спілкуванні, нормах, поглядах). У молоді на перший план виходять цінності свободи, незалежності у діях і вчинках, розвитку, фізичного та духовного вдосконалення. Представники середнього покоління більш цінують матеріальне забезпечення. Люди старшої вікової категорії важливим для себе рахують здоров'я, цікаву роботу, можливість самореалізації, відчуття затребуваності. Данні здобуті у ході соціологічного дослідження зможуть допомогти при аналізі стратегій поведінки представників різних вікових груп в економічній, політичній, культурній та інших сферах суспільного життя.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Олпорт Г. Становление личности: Избранные труды / [Пер. с англ. Л. В. Трубициной и Д. А. Леонтьева]; под общ. ред. Д. А. Леонтьева. - Москва: Смысл, 2002– 345 с.
2. Мухина В.С. Механизмы формирования ценностных ориентаций и социальной активности личности / В.С. Мухина. - Москва: Изд-во МГПИ, 1988.- 143 с
3. Карандашев В.Н. Методика Шварца для изучения ценностей личности: концепция и методическое руководство. / В.Н. Карандашев. – Санкт-Петербург: Речь, 2004. - 70с.
4. Семенова В.В. Дифференциация и консолидация поколений // Россия трансформирующееся общество / Под редакцией В.А. Ядова. - Москва: Издательство КАНОН-пресс-Ц, 2001. С. 256-271